

Ю. В. Ушкаренко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії,
Херсонський національний технічний університет

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НА ОСНОВІ КООПЕРАЦІЇ

В статті розглянуті і поглиблені теоретичні положення, що стосуються соціально-економічної сутності і особливостей функціонування сучасних фермерських господарств. Обґрунтовані перспективи розвитку кооперації фермерських господарств як одного з основних напрямів ефективності сільськогосподарського виробництва регіону.

In the article considered and deep theoretical positions concerning socio-economic essence and features of functioning of modern farms. The prospects of development of co-operation of farms are grounded, as one of basic directions to efficiency of agricultural production of region.

Ключові слова: фермерство, кооперація, фермерська кооперація, кооператив, сільськогосподарський товаровиробник.

ВСТУП

Розвиток ринкової економіки України з притаманною їй різноманітністю форм господарювання неможливий без належного функціонування аграрного сектора виробництва. Аграрне виробництво є галуззю економіки, яка може розвиватись адекватно й більш динамічно лише при існуванні широкого спектра форм господарювання, серед яких належне місце займають фермерські господарства.

Проблеми, які існують у сільському господарстві України, потребують прийняття науково обґрунтованих організаційно-економічних рішень стосовно розвитку взаємовідносин господарюючих суб'єктів АПК. Важливе значення в цьому плані має заохочення до кооперування фермерських господарств. Кооперація завжди була одним із важливих організаційних напрямів підвищення продуктивності праці, окупності основних і оборотних засобів, здешевлення виробництва продукції.

Світовий досвід довів, що кооперація — найоптимальніший шлях стабільних взаємовідносин між сільськогосподарськими і переробними підприємствами. Думки дослідників кооперативних процесів у розвинутих аграрних державах свідчать про розмаїтість мотиваційних факторів, які спонукають сільськогосподарських товаровиробників до спільної діяльності у сфері обслуговування [2, с. 19—22; 3; 469]. Кооперативний рух у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Нідерландах та Японії характеризується майже 100-відсотковим охоплен-

ням сільськогосподарського населення. У Франції, Бельгії, Німеччині кооперативи об'єднують не менше 80% усіх сільськогосподарських підприємств, у США, Канаді, Австралії — понад 60% фермерських господарств. У країнах Європи через систему сільськогосподарських кооперативів реалізується до 80% продукції фермерів і забезпечується більше половини постачання засобів виробництва для сільського господарства [5, с. 57]. У таких розвинених країнах, як Німеччина, Франція, США, Велика Британія та Канада, від 20 до 70% фермерських господарств охоплено різними формами кооперування для придбання й спільного використання й обслуговування техніки [4, с. 130—136]. У країнах Європи багато фермерських господарств є одночасно членами 5—7 кооперативних об'єднань [6, с. 57]. В Україні також об'єктивно назріла необхідність у відродженні такої фермерської кооперації.

Проте, сільськогосподарська галузь, як і окремо взяті сільськогосподарські підприємства, мають ряд проблем, що не дають можливості реалізувати сприятливі передумови, які склалися в результаті земельної реформи. Сільськогосподарські товаровиробники завжди будуть мати проблеми, викликані певною специфікою й особливостями сільського господарства. Вони є характерними для сільського господарства в усьому світі: залежність від кліматичних і погодних умов, сезонного характеру виробництва й надходження коштів від реалізації продукції, сільськогосподарські това-

ровиробники мають справу на ринку з економічними суб'єктами значно сильнішими за них і т.д.

Ці проблеми поглиблюються загальною ситуацією в Україні: належна підтримка державою сільського господарства відсутня, інфраструктура ринку не повністю сформована, комерційні структури монополізували такі сфери діяльності, як переробка, реалізація, постачання та послуги. Унаслідок цього у сільськогосподарських товаровиробників виникли серйозні проблеми: недостатність власних коштів і неможливість одержання

кредитів на прийнятих для них умовах; низький рівень матеріально-технічного забезпечення; проблеми постачання засобів виробництва, пов'язані з диспаритетом цін на сільськогосподарську та промислову продукцію; проблеми зберігання та переробки продукції; проблеми з пошуком ринку збуту продукції на вигідних умовах. Наявність цих проблем і неможливість, а часом і недоцільність їх вирішення поодиночі спонукає керівництво фермерських господарств звернутись до ідеї створення обслуговуючого кооперативу.

Основу в дослідженні кооперації фермерських господарств заклали в своїх працях видатні економісти О.В. Чайнов, М.І. Туган-Барановський. Проблемам сучасної фермерської кооперації присвячені праці багатьох вчених: Ф. Горбоноса, В. Зіновчука, П. Канінського, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Могильного, Л. Молдаван, О. Онищенко, А. Пантелеймоненка, П. Саблука, І. Червена, Г. Черевка, В. Юрчишина та ін. Проте багато методологічних і методичних питань залишаються вивченими не до кінця. Тому актуальним є проведення окремого дослідження, яке внесе ясність у дискусійні положення.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті — на основі вивчення соціально-економічної сутності фермерських господарств, реальної оцінки їх економічного потенціалу, теоретичних аспектів фермерської кооперації, використовуючи абстрактно-логічний, монографічний, економіко-статистичний методи дослідження, обґрунтувати перспективи розвитку фермерських господарств як одного із основних на-

Таблиця 1. Кількість сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Україні

Види підприємств	2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.	
	одиниць	у % до загальної кількості підприємств	одиниць	у % до загальної кількості підприємств	одиниць	у % до загальної кількості підприємств	одиниць	у % до загальної кількості підприємств	одиниць	у % до загальної кількості підприємств
Всього	58640	100	57877	100	57858	100	58387	100	59059	100
Господарські товариства	8172	14,0	7900	13,5	7545	13,0	7428	12,7	7879	13,3
Приватні підприємства	4054	6,9	4123	7,1	4112	7,1	4229	7,2	4326	7,3
С.-г. виробничі кооперативи	1727	3,0	1521	2,6	1373	2,4	1262	2,2	1101	1,9
Фермерські господарства	42598	72,6	42447	73,3	42932	74,2	43475	74,5	43880	74,3
Державні підприємства	395	0,7	386	0,7	371	0,6	360	0,6	354	0,6
Інші підприємства	1694	2,9	1500	2,6	1525	2,6	1633	2,8	1505	2,6

Джерело: розраховано за даними статистичного збірника "Сільське господарство України за 2009 рік".

прямів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одноосібне ведення виробництва, характерне для початку двадцятого століття, на сьогоднішній день, за незначним виключенням, не забезпечує високої ефективності. Фермерська кооперація дозволяє створити об'єктивні умови для підвищення ефективності виробництва кожного суб'єкта кооперації. У структурі підприємств за організаційно-правовими формами господарювання у 2009 р. фермерські господарства становили 74,3% від загальної кількості підприємств (табл. 1).

І хоча їх кількість порівняно з 2005 р. збільшилась (на 1282 одиниці), проте залишається низькою ефективність виробництва більшості фермерських господарств, що зумовлено цілою групою не лише зовнішніх, але і внутрішніх чинників, головним з яких є незбалансованість трьох основних видів ресурсів, які використовуються у будь-якому сільськогосподарському виробництві: землі, праці і капіталу. Лише незначна частина фермерських господарств, що зуміли забезпечити високий рівень ефективності власного виробництва, зможе досягти оптимальних параметрів ресурсного потенціалу за рахунок власних засобів. Для основної ж маси фермерів основним напрямом підвищення ефективності підприємницької діяльності є їх кооперація, що дозволяє за рахунок концентрації ресурсів наблизитися до їх оптимальних пропорцій.

Таким прикладом є створення у 2001 р. сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу "Південний союз". Ініціатором його створення стали чотири фермерські господар-

Таблиця 2. Основні економічні показники фермерських господарств членів СОК "Південний союз"

Показники	ФГ "Аделаїда"		2009 до 2008, %	ФГ "Успіх"		2009 р. до 2008р., %
	2008	2009		2008	2009	
Закріплено землі, всього, га	4004	3170	79,17	230,5	230,5	100
в т.ч. с-г. угідь, га	4004	3170	79,17	230,5	230,5	100
З них рілля, га	3273	3170	96,9	229,1	230,5	100,6
Наявність зрошуваних земель, га	409,1	515,2	125,9	205,0	204,4	99,7
Середньорічна чисельність працівників, осіб	62	143	230,6	12	23	191,7
Вартість валової продукції, тис. грн.	11939,3	19242,1	161,2	640,4	915,7	142,9
в т.ч. на одного середньорічного працівника, тис. грн.	192,6	134,6	70,0	53,4	398	74,6
Середньорічна вартість ОВФ, тис. грн.	5102,8	11156,5	218,6	114,9	171,3	149,2
Середньорічна вартість оборотних засобів, тис. грн.	4109,7	9866,0	240,1	466,9	481,5	103,1
Виручка від реалізації продукції, тис. грн.	9861,5	16035,0	162,6	533,8	915,2	171,5
Фондоозброєність, грн.	82,3	78,0	94,8	9,6	7,5	77,9
Фондовіддача, грн.	2,34	1,72	73,5	5,6	5,34	95,4
Фондомісткість, грн.	0,43	0,58	134,9	0,18	0,19	105,6
Валовий дохід, тис. грн.	4382,7	7544	172,1	137,1	281,3	205,2
Чистий дохід, грн.	3496,6	5801	165,9	151,2	264,0	174,0
Рівень рентабельності, %	69,4	45,0	64,8	19,1	45,1	231,5

Джерело: розраховано за даними річних статистичних звітів ФГ "Аделаїда" Голопристанського, "Успіх" Скадовського районів Херсонської області.

ства та два приватних сільськогосподарські підприємства, які територіально розміщені в с. Чулаківка та прилеглих до нього селах Голопристанського району Херсонської області. Територіальна концентрація його членів була важливою умовою членства в кооперативі. Інформаційну та консультативну допомогу при створенні було надано Проектом розвитку агробізнесу в Україні. Проте у проведенні засновницької роботи не брали участі державні адміністрації різних рівнів, представники асоціації фермерів України, Національної спілки кооперативів України, служби дорадництва, інших консультативних центрів.

Спочатку у членів ініціативної групи й інших членів було прагнення, щоб кооператив займався одночасно всіма проблемами. Зокрема, до переліку можливих напрямів діяльності кооперативу пропонувалось включити (і навіть на початковому етапі було включено): спільне виробництво продукції; зберігання і реалізація продукції; переробка сільськогосподарської продукції; матеріально-технічне постачання; ремонт і технічне обслуговування; транспортне обслуговування; виконання будівельних

робіт; консультативне обслуговування.

У результаті реалістичної оцінки цих пропозицій і можливостей у проекті визначено мету й цілі діяльності кооперативу — самодопомога сільськогосподарських товаровиробників — членів кооперативу та підвищення ефективності їхніх господарств за рахунок використання організаційного ресурсу — масштабу кооперативної діяльності за напрямками: реалізація сільськогосподарської продукції; постачання матеріально-технічних ресурсів. Поєднання функцій постачальницького та збутового кооперативів дало підстави віднести кооператив "Південний союз" до багатофункціонального.

Економічну ефективність діяльності кооперативу слід оцінювати за ефективністю діяльності його членів, адже метою кооперативу є одержання прибутку не

для себе, а для своїх членів. Показники, що характеризують економічну діяльність окремих кооперативів, підтверджують значну ефективність їхньої діяльності (табл. 2).

За роки досліджень у всіх господарствах вартість валової продукції зросла в межах 142,9—307,3% порівняно з 2008 р. Середньорічна вартість основних фондів за останні два роки склала 149,2—242,4%, вартість оборотних засобів — 103,1—334,3%, виручка від реалізації продукції — 162,6—300% порівняно з 2008 р. Валовий дохід досліджуваних фермерських господарств дорівнює 172,1—322,1%, чистий дохід — 165,9—234,5% порівняно з 2008 р. Залучення до роботи в господарствах працівників складає 129,4—230,6% порівняно з 2008 р. Хоча збільшення використання праці, зростання використання основних й оборотних фондів дещо знизило показники продуктивності їхнього використання, але вони залишаються досить високими.

Так, фондовіддача складає за роки досліджень у цих господарствах від 1,39 до 5,6 грн. Фондоозброєність у великому й середньому фермерських господарствах складає від 71,9 до 82,3 тис. грн. на працівника. Зросла в господар-

ствах фондомісткість продукції. Рівень рентабельності за всі роки й у всіх досліджуваних господарствах складає від 45 до 231,5%, що дозволяє вести розширене відтворення на основі самофінансування.

Дослідження фермерських господарств як суб'єкта кооперації, аналіз сучасного розвитку кооперативних зв'язків у фермерському виробництві, вивчення стану кооперації в аграрному секторі країн з розвиненим фермерським землекористуванням дозволили визначити наступні види цієї кооперації:

- кооперацію праці;
- кооперацію у використанні основних засобів;
- кооперацію у використанні земельних ресурсів;
- кооперацію збутову і постачальницьку;
- кооперацію кредитну і страхову;
- повну кооперацію.

Всі названі види кооперації можуть бути реалізовані у будь-якій формі, проте слід зазначити, що кооперація в регіоні в даний час лише починає розвиватися. У 2009 р. спостерігалось скорочення кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів по регіонах України (рис. 1).

Найбільше кооперативів сконцентровано в Житомирській (93, або 18,8%), Вінницькій (71, або 14,3%), Хмельницькій (51, або 10,3%) і Львівській (38, або 7,7%) областях. Найменша кількість формувань кооперативного типу у таких областях: Луганській (1, або 0,2%), Дніпропетровській (2, або 0,4%), Тернопільській і Харківській (3, або 0,6%). Із Південних областей України найменша кількість кооперативів у Миколаївській області — 4 (0,8%), Одеській — 6 (1,2%), Херсонській — 13 (2,6%) і найбільше в АР Крим — 40 (8,1%). У той же час кооперація фермерських господарств не є замкнутою системою, а органічно включається у сукупність виробничих, у тому числі кооперативних відносин усього суспільства.

Необхідно підкреслити, що з появою приватного підприємництва виникли проблеми, пов'язані з організацією виробництва: відсутність фермерського досвіду, різке скорочення використання засобів виробництва, неадекватність потужності сільськогосподарської техніки розмірам фермерських господарств, погіршення стану сільських технічних, сервісних і соціальних служб. Унаслідок обмеженості площі ріллі маломасштабні селянські господарства стояли перед вибором між спільними крупни-

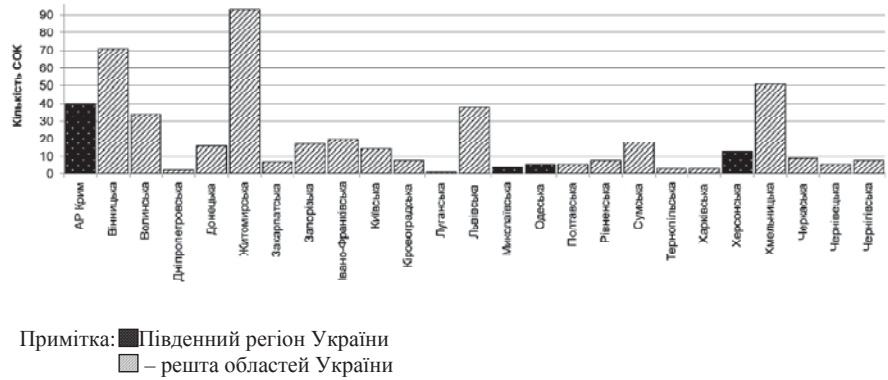

Рис. 1. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, 2009 р.

Джерело: розраховано за даними Мінагрополітики України.

ми господарствами і одиничним фермерським виробництвом, між прибутковістю і можливостями експорту продукції.

З урахуванням умов функціонування держави необхідне визначення пріоритетних напрямів розвитку всього агропромислового комплексу країни, посилення ролі органів державної влади в забезпеченні стабільного і ефективного функціонування сектора фермерських господарств, стосунків з міжнародними і вітчизняними інвесторами, неурядовими організаціями.

Необхідно підвищити значення держави в здійсненні заходів, спрямованих на скорочення бідності на селі шляхом введення в дію механізму страхування врожаю, розробки відповідної законодавчої бази, стимулювання активізації кредитної кооперації, усунення адміністративних перешкод при ввезенні й вивозі аграрних продуктів, збільшенні зайнятості сільського населення через розвиток сприятливого бізнес-середовища, проведення заходів щодо відновлення іригаційних систем, здійснення закупівель продуктів для державних потреб.

Таким чином, держава повинна концентруватися на наданні наступних послуг:

- розробка загальної аграрної політики, створення необхідної нормативно-правової бази, що відповідає вимогам сьогодення діяльності фермерських господарств;
- забезпечення ветеринарного контролю, захисту рослин;
- сертифікація і ліцензування відповідних видів діяльності;
- залучення прямих іноземних інвестицій;
- надання аналітичної інформації про ринки, прогнозів на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу, статистичних матеріалів, публікацій в засобах масової інформації;
- сприятливе законодавче забезпечення;
- підтримка в забезпеченні підприємств сировинною і ресурсною базою;

— захист інтересів фермерських господарств, що спеціалізуються на експорті своєї продукції, як на внутрішньому ринку, так і за кордоном;

— проведення навчальних семінарів з просування місцевої продукції на західні ринки для фахівців державних органів і приватних компаній.

Проведення державної політики відносно фермерських господарств вимагає також прийняття нормативних правових актів, що дозволять сформувати цілісну підсистему аграрного законодавства. Необхідне законодавче вирішення питань фінансового забезпечення фермерських господарств, особливо створення і функціонування сільських кредитних і страхових організацій на кооперативних засадах.

На нашу думку, в сучасних умовах основним чинником, що стримує розвиток ресурсного потенціалу фермерських господарств Південного регіону, є проблема додаткових капітальних вкладень. Особливо наголошується, що при збалансуванні ресурсного потенціалу виявляється і специфіка формування такого ресурса як основні засоби.

У діяльності фермерських господарств існує ряд проблем, які стримують їх подальший розвиток і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому. Тільки дрібнотоварне виробництво на селі, на наш погляд, на сучасному етапі розвитку ринку і стану економіки регіону не може служити основою підйому аграрного сектора. Практика показала, що більшість дрібних господарств мають значні труднощі у веденні власного бізнесу поодиночі. Фермерські господарства не можуть застосувати високі технології виробничих процесів, оскільки не мають належної кваліфікації, можливості інтенсифікації виробництва. Великі витрати на одиницю виробленої продукції зумовлюють, зрештою, досить низьку рентабельність господарств. На сьогоднішній день в умовах жорсткої конкуренції, з урахуванням необхідності дотримання правил СОТ продукція фермерських господарств є неконкурентоспроможною, і для доведення рентабельності до досить високого рівня необхідні рішучі заходи.

Тому одним з основних кроків на шляху підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, подолання дрібнотоварності виробництва, збільшення прибутковості сільських товаровиробників є розвиток кооперації дрібних селян і фермерів. При цьому об'єднання в кооперативи повинне здійснюватися винятково на добровільних засадах і охоплювати в основному сферу допоміжних послуг, переробки і збуту виробленої продукції. Даний організаційний вид діяльності має як переваги,

так і недоліки. До переваг можна віднести, перш за все, ефект масштабу і, як наслідок, збільшення рентабельності виробництва через зниження витрат, створення ефективного менеджменту, поява можливостей в знаходженні фінансування і т.д. До недоліків даного виду відносяться правові аспекти, питання формування прав власності, розподілу результатів.

ВИСНОВКИ

У цілому, на підставі проведених досліджень можна зробити висновок, що кооперація фермерських господарств, яка забезпечує за рахунок концентрації ресурсів наближення до їх оптимальних розмірів з мінімальними додатковими вкладеннями, дозволяє створити потенційно ефективні підприємства. Оцінюючи розвиток сучасного фермерського виробництва, можна стверджувати, що в осяжному майбутньому воно зможе стати основою сільськогосподарського виробництва в країні. Не дивлячись на всі суб'єктивні й об'єктивні труднощі, фермерські господарства знайшли свою економічну нішу в аграрному секторі економіки країни і, як будь-яка форма господарювання, ці підприємства вимагають подальшого вивчення і обґрунтування перспектив їх розвитку.

Література:

1. Гайдуцький П.І. Аграрний сектор: від реформи до стратегії розвитку (питання власності та господарювання) / Гайдуцький П.І. // Економіка АПК. — 2003. — № 2. — С. 29—32.
 2. Зіновчук В.В. Міжнародні принципи фермерської кооперації / Зіновчук В.В. // Сільські обрії. — 1997. — № 10—12. — С. 19—22.
 3. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Вид. друге: доп. і перероб. / Зіновчук В.В. — К.: Логос, 2001. — 380 с.
 4. Марченко В. Організаційні форми використання сільськогосподарської техніки / Марченко В., Сінько В. // Пропозиція. — 2006. — № 2 — С. 130—136.
 5. Минаков И.А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК / Минаков И.А. — М.: Колос С, 2007. — 264 с.
 6. Ткач А.В. Сельскохозяйственная кооперация: учеб. пособие / Ткач А.А. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2005. — 364 с.
 7. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. — М.: Тип. т-ва И.Н.Кушнерева и К., 1916. — 521 с.
 8. Чайнов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. — М.: Наука, 1991. — 456 с.
- Стаття надійшла до редакції 29.06.2010 р.*